

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

УДК 316.35:39]:316.7

ВПЛИВ УСТАНОВ СИСТЕМИ ОСВІТИ НА ПРОЦЕС МОВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА ШКІЛЬНОГО ВІКУ (КРИМСЬКИХ ТАТАР І НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН) В УМОВАХ СУЧАСНОГО КРИМУ

Р. Д. Куртсеїтов

*Кримський інженерно-педагогічний університет,
вул. Маршала Жукова, буд. 27, кв. 52, м. Сімферополь, Україна, 95035,
kurtseitov@mail.ru*

У статті розглянуто проблему мовної соціалізації дітей кримських татар і національних меншин дошкільного та шкільного віку в системі освіти Автономної Республіки Крим, вплив інституту освіти на мовну наступність поколінь.

Ключові слова: мовна соціалізація, мовна наступність, кримськотатарська мова, рідна мова, етнічні меншини.

Сучасні глобалізаційні процеси, крім економічного прогресу й зростання матеріального добробуту населення розвинутих держав, призводять до нівелювання етнічної культури та уніфікації світової. Вони є серйозною загрозою для збереження етнічної ідентичності та розвитку нечисленних етносів, сприяють їх мовній і культурній асиміляції. Мовна соціалізація – процес засвоєння індивідом мови оточення і, насамперед, членів родини. Формування мовної компетенції, оволодіння рідною мовою в сучасних умовах піддаються певним деформаціям під впливом домінуючого мовного оточення, а також впливу різноманітних інформаційних каналів. Одним із найважливіших соціальних інститутів, який може стримувати негативний вплив цих процесів на мови й культури щодо нечисленних етносів та їх найбільш вразливу частину – молодь, є освіта рідною мовою. У проєкті Концепції мовної освіти України також визначається її вагомість – “Глобалізаційні тенденції розвитку сучасного суспільства ставлять нові вимоги перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні молодої людини. Чинна гуманістична концепція ґрунтується на визнанні людини найвищою суспільною цінністю, а освіту, її зміст визначає як необхідну умову становлення, всебічного розвитку, самоствердження та творчої самореалізації духовно багатой особистості” [1].

Уже минуло понад двадцять років від початку відродження освіти кримсько-

татарською мовою в Криму, але **актуальність проблеми збереження й розвитку кримськотатарської мови, як і мов етнічних меншин**, не зменшилася, а навпаки, загострюється. Неспромога вирішити цю проблему протягом тривалого часу, з одного боку, загрожує нормальному функціонуванню мов, а з іншого – збереженню етнічної ідентичності етносів і, насамперед, його молодого покоління. До сьогоднішнього дня політичні, соціальні, культурні наслідки тотальної депортації кримськотатарського народу, етнічних меншин вірмен, болгар, німців, греків у 1941 та 1944 рр. не подолано. Тоталітарним режимом було ліквідовано національно-територіальну автономію кримськотатарського народу, у якій кримськотатарська мова поряд з російською мала державний статус. Усю систему освіти рідною мовою, книжкові фонди бібліотек та приватних зібрань, наукову та навчальну літературу кримськотатарською мовою було повністю спалено й знищено. Кримськотатарський народ і його мова були виключені з реєстру народів і мов СРСР, створено жорстку та довготривалу за часом систему обмежень. Без осмислення суті, масштабів та наслідків цього злочину важко уявити, якої шкоди було завдано духовній, матеріальній культурі репресованого народу і, в тому числі, у мовній сфері, яку тоталітарний режим цілеспрямовано деформував понад півстоліття.

Два покоління етносу, які народилися та виростили поза межами історичного середовища проживання (з 1944 до 1989 рр.), частина представників третього покоління, яка також виросла в місцях заслання, за час, що минув з початку повернення кримських татар на історичну батьківщину, не вивчали рідної мови. Соціокультурну спадкоємність поколінь значною мірою було порушено. Після піввікового заслання і насильницького утримання в місцях депортації процес самостійного повернення на історичну батьківщину кримськотатарського народу затягнувся на десятиліття. Незважаючи на труднощі повернення, яке почалося на початку 90-х років минулого століття, близько 300 тисячам кримських татар вдалося повернутися на історичну батьківщину та ще 4907 особам – представникам депортованих етнічних меншин вірмен, болгар, греків, німців (2010 р.). Цей процес триває.

В умовах, коли значною мірою порушено природну мовну спадкоємність поколінь, бо родині важко виконувати функцію мовної соціалізації через те, що батьки не вивчали рідну мову, значення інституту освіти значно зростає. Як показує світова практика, у відродженні мов – іврити (Ізраїль), кашубської (Польща) та інших мов, освіта є ключовим соціальним інститутом. На це вказують і численні дослідження в цій галузі, а також дослідження суміжних наук: соціолінгвістики, етнолінгвістики, психолінгвістики, етносоціології та інших наук. Проблема функціонування кримськотатарської мови на сьогодні вивчено недостатньо, її розгорнуто у працях відомих вчених-філологів – А. Емірової [2], А. Меметова, К. Мусаєва [3]. Соціолінгвістичний аналіз стану кримськотатарської мови й вирішення існуючих проблем найбільш повно представлені в працях професора Аділе Емірової [4]. Водночас велике значення для наукового осмислення цієї проблеми можуть мати результати соціологічних досліджень, які акцентують увагу на соціальних аспектах проблеми – соціокультурних механізмах функціонування мов, мовної соціалізації, системи освіти загалом та її складової частини – освіти рідними мовами – зокрема.

Мета дослідження – визначити стан вивчення та навчання кримськотатарською мовою й мовами етнічних меншин у системі дошкільної та шкільної освіти Криму, його вплив на мовну соціалізацію, мовну компетентність дітей.

До низки **завдань дослідження** належить аналіз стану навчання та виховання кримськотатарською та мовами етнічних меншин у дитячих дошкільних навчальних закладах (ДНЗ), вивчення та навчання в загальноосвітніх навчальних закладах Автономної Республіки Крим за останні двадцять років, визначення шляхів вирішення існуючих проблем.

Соціалізація дитини починається в родині, де вона засвоює рідну мову, норми поведінки, базові елементи етнічної культури. На відміну від однолітків, які жили в минулому столітті у родині з традиційним укладом, у сучасної дитини безтурботне дитинство стає все коротшим і коротшим через те, що батьки намагаються навчити свою дитину читати, писати, засвоїти комп'ютер та інші досягнення цивілізації ще до вступу до школи, адаптувати її до сучасних умов.

Система дошкільної освіти в Автономній Республіці Крим, куди потрапляє дитина з родини, здебільшого мономовна (російськомовна). За даними відділу соціального захисту дитинства та виховної роботи Міністерства освіти і науки АР Крим, з 489 функціонуючих державних (комунальної власності) дитячих дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) тільки 1 з кримськотатарською мовою навчання і виховання у сільській місцевості, де виховуються лише 67 дітей. Ще 17 груп (483 дитини) з кримськотатарською мовою навчання і виховання функціонує у всіх інших ДНЗ півострова (2010/2011 н. р.) [5]. Усього, за даними МОНМС АРК, у цьому навчальному році (2011/2012 р.) в 21 ДНЗ у 27 групах навчається і виховується 625 дітей кримськотатарської національності. Наприклад, кількість дітей, які виховуються угорською 3451 (70 ДНЗ), румунською 2444 (45 ДНЗ) [5]. Загальна чисельність угорців та румун дорівнює чисельності кримських татар.

Груп з українською мовою навчання ще менше. Українці в Криму, які є фактично регіональною меншиною (проживає понад 500 тис. осіб), мають мінімальний обсяг виховання рідною мовою своїх дітей, діти інших етнічних спільнот зовсім не виховуються рідною мовою. Найбільшій мовній асиміляції піддаються діти найактивнішої в соціальному відношенні частини батьків, що працюють і змушені через це віддавати своїх дітей у ДНЗ. У ДНЗ з нерідною мовою виховання діти піддаються системній мовній асиміляції. Цей механізм діє з середини 40-х років ХХ ст. і до цього часу. За існуючої демографічної ситуації зі збільшенням народжуваності за останні 3–5 років потреба в ДНЗах збільшилася. Утворилися черги в дитячі садки. У цій ситуації для більшості батьків на першому місці стоїть завдання – влаштувати дитину в дитячий садок. Унаслідок цього діти, у більшості випадків, стають заручниками існуючої мономовної системи виховання. Відсутність вибору мови навчання і виховання у дитячих садках обертається для дітей порушенням їхнього природного права засвоювати мову своїх батьків і етнічної спільноти, долучатися до культури свого народу, зберігати соціокультурну спадкоємність поколінь. Зовні демократична норма вибору мови навчання і виховання батьками дітей (за відсутності можливості вибору та ігноруванні прав дітей) призводить до негативних соціокультурних наслідків. “За допомогою рідної мови діти починають пізнавати навколишній світ, входять в людську спільноту, прилучаються до

національної та світової культури, щоб потім, вийшовши зі стін навчального закладу, продовжувати розвивати її далі як невід'ємну частину загальнолюдської культури. Як форма існування і вияву національної та особистісної самосвідомості рідна мова є засобом самопізнання, саморозвитку і самовираження людини, формування нового типу особистості й суспільних відносин у полікультурному світі” [1]. Втрата або незнання рідної мови після декількох років виховання в дитячому садку позбавляє в більшості випадків можливості вибору школи з рідною мовою навчання. Батьки, знаючи рівень та можливості мовної комунікації своїх дітей, намагаються не ускладнювати їм шкільного життя.

В умовах сучасного Криму кримськотатарські діти, які не володіють або погано володіють рідною мовою, починають вивчати її у першому класі загальноосвітньої школи майже як “іноземну мову”. У класах першого ступеня на її вивчення відводиться лише одна година на тиждень. Уроки читання і писання чергуються потижднево. На відміну від загальноосвітніх шкіл, де проблеми пов'язані з вивченням і навчанням рідною мовою набагато складніші через відсутність учителів-предметників немовних навчальних дисциплін, адаптованих посібників, що враховують сучасний стан кримськотатарської мови та її термінологічної бази, яка майже півстоліття не розвивалася через максимальне звуження галузей її застосування, ДНЗи, що забезпечені певною мірою навчальною та навчально-методичною літературою під час проведення відповідної організаційної роботи за дуже короткий час змогли б вирішити цю проблему. Фахівців із кваліфікацією “Дошкільне виховання” для дитячих навчальних закладів ось уже як 14 років випускає РВНЗ “Кримський інженерно-педагогічний університет”. Кафедра дошкільного виховання веде цілеспрямовану навчальну, навчально-методичну та науково-дослідницьку роботу, пов'язану з підготовкою бакалаврів, спеціалістів, магістрів зі спеціалізацією за водночас трьома паралельними мовами навчання і виховання – українською, кримськотатарською, російською. Щорічний випуск денної та заочної форм становить 50 осіб. Викладачами кафедри захищено кандидатські дисертації у провідних наукових установах АПН України. На сьогодні підготовлена достатня кількість фахівців, яка може повністю забезпечити потреби ДНЗів Автономної Республіки Крим, підготовлено навчально-методичне забезпечення, але водночас реалізація на практиці стикається з багатьма труднощами, найчастіше суб'єктивного характеру.

У системі шкільної освіти Автономної Республіки Крим учні – кримські татари становлять близько 20% від числа всіх учнів загальноосвітніх шкіл, їх співвідношення до загальної чисельності має тенденцію зростання. Якщо в сільських та міських школах південного берега Криму їх чисельність незначна, то в передгірних і степових районах варіює від 15% до 50% (Білогірський район). Реалізація конституційного права на вивчення та навчання рідною мовою в Автономній Республіці Крим стикається з великими труднощами.

Проведений нами аналіз стану справ у цій сфері за останні 20 років показав наявність невирішених проблем, які мають стійку тенденцію до ускладнення. У 1989 році після 45-річної перерви в Криму заново починається викладання в різній формі кримськотатарської мови та літератури (факультативно, як предмет – поглиблено). Протягом перших десяти років з великими труднощами за активної участі громадськості

часто в гострій конфліктній ситуації було відкрито перші школи з кримськотатарською мовою навчання здебільшого у пристосованих приміщеннях (старі будівлі шкіл, порожні дитячі садки). При цьому жодну з понад 600 загальноосвітніх шкіл (навіть у великих містах) не було перепрофільовано з урахуванням контингенту учнів у школу з кримськотатарською або українською мовою навчання.

Ситуація стала погіршуватися з кінця 90-х років. Аналіз останніх чотирьох навчальних років показав наявність серйозних невирішених проблем у цій сфері освіти, які суттєво впливають на мовну ситуацію в Криму.

У 2008–2009 навчальному році в школах Автономної Республіки Крим навчалось 34 405 учнів – кримських татар. Із них тільки 8,5% навчалось в школах з рідною мовою навчання (15 шкіл). 7,8% дітей навчалось в класах з рідною мовою навчання в школах з двома / трьома мовами навчання. У 2010–2011 навчальному році шкіл з російською та кримськотатарською мовами навчання функціонує – 23; з російською, українською, кримськотатарською мовами – 39. Варто зазначити, що класи з кримськотатарською мовою у школах з 2–3 мовами навчання функціонують тільки в початковій школі (першого ступеня, 1–4 класи). В основній школі (другий ступінь) і старших класах (третій ступінь) навчання ведеться російською мовою. У статистичних звітах МОН Автономної Республіки Крим не уточнює цей суттєвий момент і тим самим фактично дезінформує громадськість і центральні органи державної влади про стан справ у цій сфері. У вишах АР Крим підготовка вчителів-предметників (біологів, географів, математиків, фізиків, хіміків і т. д.) з кримськотатарською та українською мовами навчання не ведеться, що не тільки виключає нормальне функціонування цих класів та шкіл, але і повністю перешкоджає їх розвитку. За більш ніж 60 років з часу масового переселення українців до Криму не було вирішено проблему підготовки фахівців з українською мовою навчання. Вивчення у школі тільки мови і літератури призвело до того, що українську мову назвали рідною за даними перепису населення (грудень 2001 р.) 10,1%, тоді як українці становлять 24,3% населення Автономної Республіки Крим. Тривалий за часом своєрідний “соціолінгвістичний експеримент” призвів до того, що лише незначна частина українців, які проживають у Криму, у побуті розмовляє рідною мовою, у громадській сфері лише представники нечисленних національно-демократичних і просвітницьких організацій.

Кримськотатарська мова загалом і в сфері освіти зокрема повторює шлях української мови. У 15 школах з рідною мовою навчання тільки в початкових класах предмети вивчають кримськотатарською мовою, наступні сім років діти навчаються російською мовою. Матеріально-технічне забезпечення цих шкіл не відповідає сучасним вимогам, окрім трьох шкіл, усі інші розміщуються в пристосованих будівлях, у 10 школах немає спортивних залів, не вистачає їдалень та іншої соціальної інфраструктури. В одній із 15 шкіл (Ганнівській ЗОШ 1-го ступеня) навчається всього 16 учнів (с. Ганнівка Білогірського району). Усі ці чинники знижують мотивацію навчатися в школах з рідною мовою навчання. Із 15 шкіл тільки сім у правочинних документах фіксуються як школи з кримськотатарською мовою навчання. Школи з 2–3 мовами навчання здебільшого не мають у правочинних документах навіть натяку на їх мовний статус, що дає змогу адміністраціям вирішувати питання про організацію класів з рідною мовою навчання. За

фінансових труднощів саме ці класи підлягають “оптимізації”, тобто ліквідації шляхом об’єднання з класами із домінуючою мовою навчання. У 2009–2010 навчальному році 23,0% учнів кримських татар із різних причин не вивчали рідну мову. Факультативно вивчали рідну мову 9,0% по 1 годині на тиждень без підсумкової оцінки. Кількість тих, які не вивчали або вивчали факультативно, становила 32,0% усіх учнів кримських татар. Ці учні не мають шансів оволодіти рідною мовою в школі.

51,5% із тих, що вивчають рідну мову і літературу як предмет, так само не повною мірою задовольняють свої мовні потреби через мінімальну кількість годин, що відводиться на вивчення рідної мови. У загальноосвітніх школах АРК з російською мовою навчання (593 шкіл) нині навчається 91,7% учнів – кримських татар, у навчальних планах яких не відводяться години на вивчення кримськотатарської мови. У кращому випадку її включають до варіативної частини навчального плану і відводять 1–2 години на тиждень загалом на вивчення мови та літератури.

Вивчення усіх мов у школах є обов’язковим, окрім рідної кримськотатарської. Кількість відведених на вивчення кожної з обов’язкових мов годин у 2–3 рази перевищує час, що відводиться на вивчення кримськотатарської мови, а це не сприяє її засвоєнню. Уроки кримськотатарської мови у розкладі ставлять сьомими чи восьмими, що створює великі труднощі для учнів, особливо в сільській місцевості взимку, де завжди існує проблема з підвезенням дітей до школи з прилеглих сіл.

Широкого поширення в школах набуло заповнення батьками готових бланків заяв на вивчення рідної мови у факультативній формі. Батьки, які не обізнані з тонкощами організації навчального процесу, не підозрюють, що вибір за них уже зробили. Широко практикуються різної форми анкетування батьків із заздалегідь визначеним результатом. При реорганізації загальноосвітніх шкіл у гімназії, де обов’язковим є вивчення двох іноземних мов, кримськотатарській мові годин не відводять. На обурені запитання батьків звучить стандартна відповідь “ви не хочете, щоб ваша дитина була конкурентоспроможною”. На батьків у різній формі чинять тиск, “доведення до відмови стає нормою”, не бажаючи йти на конфлікт з адміністраціями шкіл, батьки змушені відмовлятися від вивчення їхніми дітьми рідної мови.

Із введенням нових навчальних планів для шкіл першого ступеня з 2012–2013 навчального року, відповідно до яких вивчення іноземної мови починатиметься з першого класу, будуть з’являтися додаткові труднощі з виділенням навчального часу на вивчення рідної мови.

Порівняно із 2009–2010 навчальним роком у 2010–2011 негативна динаміка процесу навчання і вивчення кримськотатарською мовою збереглась, зросла кількість дітей, які вивчають її факультативно, з одночасним скороченням кількості тих, хто вивчає її як предмет. У 2011–2012 навчальних роках не вивчали рідну мову вже 24,58% учнів – кримських татар. Кількість тих, що не вивчали за останні п’ять років, збільшилася з 5644 до 8212 учнів [6].

Протягом 2011–2012 навчального року провели аналіз стану вивчення та навчання мови у школах м. Євпаторії та Радянського району Автономної Республіки Крим. Заняття учнів у групах з вивчення кримськотатарської мови і літератури внесено у 55,5% розкладу уроків загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) Євпаторії та у 84,4% розкладу уроків ЗНЗ Радянського району.

Таблиця 1

Динаміка кількості учнів–кримських татар, що навчаються кримськотатарською мовою у 2009–2012 рр.*

Номер за пор.	Форми вивчення	навчальні роки		
		2009–2010	2010–2011	2011–2012
1	Кількість учнів кримськотатарської національності	34814	32815 (20,4% від загальної кількості учнів АР Крим)	33428 (19,01% від загальної кількості учнів АР Крим)
2	Навчаються в школах кримськотатарською мовою навчання і класах у школах 2–3 мовами навчання (початкова школа).	5592 16%	5393 16,4%	5498 16,4%
3	Вивчають кримськотатарську мову:	21221 60,9%	19650 59,9%	19665 58,8%
	як предмет	17955 51,5% (1–2 години у тиждень)	14473 44,1%	13120 39,25%
	факультативно	3144 9,0% (1 година у тиждень)	5090 15,5%	6542
	поглиблено	122 0,35%	87 0,26%	8 0,02%
4	Не вивчають кримськотатарську мову в жодній формі	8007 23,0%	7772 23,6%	8218 24,58%

* За даними сектора освіти кримськотатарської МОНМС АР Крим.

Розклад занять не задовольняє 42,3% учнів, що вивчають кримськотатарську мову і літературу. Із них 78,8% учнів понад усе не задовольняють останні й 7–8 уроки в розкладі занять із вивчення кримськотатарської мови. Відповіді респондентів-учнів на питання: “Якими уроками проводяться заняття з кримськотатарської мови і літератури?”, – ми отримали такі результати:

- кримськотатарська мова вивчається на останніх сьомих уроках – 72,1%, восьмих – 24,6% і перших – 3,3%;
- кримськотатарська література вивчається на останніх сьомих уроках – 57,4%, восьмих – 22,2%, а також четвертих – 14,8% і перших – 5,6%. Неприйнятний розклад, труднощі у відвідуванні факультативних занять призводять до їх неефективності. У Євпаторії організували міжшкільний факультатив із вивчення мови, на який діти з різних віддалених шкіл повинні приїздити після основних занять.

Через скорочення годин кримськотатарської мови та літератури і переведення вивчення їх як предмета на факультативну форму, не вивчення взагалі й інших причин

з 2000 року до 2010 року (березень) за даними Кримського республіканського інституту післядипломної освіти (КРІППО) кількість учителів скоротилася з 700 до 400 осіб.

Протягом нашого дослідження, проведеного у школах м. Євпаторії та сільських школах Радянського району, з батьків, що відповідали на питання: “Що Вас не задовольняє у теперішній формі вивчення кримськотатарської мови і літератури?” – 36,1% вказали на неприйнятність для себе й своїх дітей самої форми (факультативного вивчення кримськотатарської мови і літератури). 30,6% батьків вказали на негативні чинники, пов’язані з факультативним вивченням кримськотатарської мови і літератури. А саме: “заняття не в основному розкладі”, “уроки поза розкладом”, “останні 7–8 уроки”. 33,3% батьків вказали на недостатню кількість годин, що відведена на вивчення кримськотатарської мови і літератури та щорічне зменшення їх кількості.

Основною причиною постійного скорочення навчальних годин, відведених на вивчення кримськотатарської мови і літератури, та скорочення кількості учнів, що вивчають їх як предмет, є відсутність цих предметів у інваріативній частині навчального плану шкіл з російською мовою навчання. У них навчається понад 90% учнів-кримських татар. Ці негативні процеси контрастують із тими досягненнями й позитивними процесами, що спостерігаються в галузі кримськотатарського мовознавства, літературознавства, педагогіки, підготовки спеціалістів. Зусиллями викладачів кафедр кримськотатарської мови та кримськотатарської літератури Кримського інженерно-педагогічного та Таврійського національного університетів уперше за весь післявоєнний період розроблено програми, створено підручники з мови та літератури для всіх класів школи, навчально-методичні посібники, шкільні словники. Порівняно з початком 90-х років минулого століття, коли не було підручників і навчальних посібників, забезпечення школярів підручниками на сьогодні змінилося, але їх усе ще не вистачає через малі тиражі. На наявність серйозних проблем вказує й те, що з року в рік зовнішнє незалежне тестування кримськотатарською мовою бажає скласти 1–2 випускники шкіл.

Вивчення рідної мови дітьми національних меншин в АР Крим має свою специфіку, пов’язану з трагічною історією депортації за етнічними ознаками за часів Другої світової війни, післявоєнною міграційною політикою, сучасними етнODEMOГРАФІЧНИМИ показниками.

Німці, депортовані з Кримської АРСР (51 299 осіб) та АРСР німців Поволжя, більшою мірою проживали на території Казахської РСР. Із території Казахстану з 1989 до 2009 року з 958 000 німецького населення виїхало у ФРН 780 тисяч осіб (81,4%). У Криму в 2001 році проживало всього 2790 німців, із них – 884 особи (2010 р.) німецької національності, депортованих звідси раніше.

Депортовані греки в місцях заслання при дисперсному розселенні мали високий рівень самоорганізації свого обштинного життя, що дало змогу їм певною мірою зберігати свою етнічну ідентичність. На півострові в 2001 році проживало 3036 греків, із них – 2579 осіб, що були депортовані раніше.

Із депортованих раніше етнічних меншин-діаспор вірмен, болгар, греків, німців, мовна ситуація найбільш сприятлива у вірмен, чисельність яких порівняно з даними всесоюзного перепису населення 1989 року й всеукраїнського перепису 2001 року збільшилася більше ніж у 3 рази за рахунок міграції частини вірменського населення

як з районів міжетнічних конфліктів, так і Вірменії. Серед вірмен, що проживають в Автономній Республіці Крим (10 088 (2001 р.) і які переселилися сюди в наступні роки, тільки 589 осіб (2010 р.) є депортованими та їхніми нащадками.

Із Криму було депортовано понад 15 тисяч болгар, дотепер повернулося всього 855 депортованих та їхніх нащадків. Усього у Криму в 2001 році проживало 2282 болгар. Мовна та культурна близькість слов'янських народів при дисперсному проживанні в місцях заслання сприяла культурній, мовній, а також етнічній асиміляції болгар у російськомовному середовищі.

У результаті активної міграції з другої половини ХХ століття в Кримській області УРСР починає також збільшуватися кількість представників різних етнічних спільнот. За даними всеукраїнського перепису населення 2001 року тут проживають етнічні меншини-діаспори: білорусів (35157 осіб), татар (Поволжя) (12 602), євреїв (5531), молдаван (4562), поляків (4459), азербайджанців (4377), узбеків (3087), корейців (3027) та інші менші за чисельністю спільноти.

Етнічні меншини-діаспори мають різні рівні самоорганізації, що пов'язано з тривалістю проживання і ступенем інтегрованості в місцевий соціум. Завдяки активності етнічних спільнот стала можливою організація вивчення мов національних меншин. У 2009–2010 навчальному році вивчали: вірменську мову – 114, болгарську мову – 77, іврит – 22, німецьку мову – 117, новогрецьку мову – 301, естонську мову – 27, караїмську мову – 10, польську мову – 45 осіб. Водночас діти великих за чисельністю діаспор, таких як білоруська, татарська (Поволжя), азербайджанська, корейська та інших, взагалі не вивчають рідні мови.

Більшість національних меншин-діаспор у Криму сьогодні стикаються з серйозними труднощами, пов'язаними з проблемою збереження рідних мов. В Україні створено правову базу щодо організації вивчення та навчання рідними мовами, є певні досягнення у цій сфері [5]. Водночас від ефективного вирішення цих проблем великою мірою буде залежати збереження та розвиток мов корінних народів та етнічних меншин.

Можна зробити деякі висновки:

1. Незбалансованість системи освіти та її неефективна робота виражається в диспропорції у співвідношенні кількості учнів етнічних груп та кількістю шкіл з мовами навчання. У своїй основі мономовна дошкільна освіта не виконує функції мовної соціалізації для кримськотатарських дітей і дітей етнічних спільнот, а є, по суті, механізмом мовної асиміляції.
2. Наявна невідповідність відведеного часу на вивчення мов, що не відповідає лінгвістичним і методичним нормам, призводить до неможливості засвоєння учнями програми з кримськотатарської мови та літератури.
3. Необов'язковість вивчення рідної мови учнями-кримськими татарами при обов'язковому вивченні всіх інших мов створює постійно діючий механізм мовної асиміляції кримських татар.
4. Сучасний стан системи дошкільної та шкільної освіти в Автономній Республіці Крим входить у явне протиріччя з принципами безперервної мовної освіти: "В Україні функціонує система неперервної мовної освіти, підкріплена вираженою мовною політикою держави, спрямованою на до-

сконале володіння рідною мовою кожним її носієм, обов'язкове оволодіння державною українською мовою всіма громадянами (незалежно від національності, віросповідання, сфери суспільно-виробничої діяльності), на знання іноземних мов, виховання мовної толерантності" [1].

5. Функціонування всіх мов підпорядковане єдиним лінгвістичним законам. Штучне звуження сфер застосування й функцій кримськотатарської мови веде до її деградації та зникнення, створює умови для дезінтеграції кримського суспільства, формує недовіру до інститутів держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція мовної освіти в Україні. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : http://www.mon.gov.ua/gr/obg/2010/proekt_271210.doc.
2. *Эмирова А. М.* Избранные научные работы / А. М. Эмирова. – Симферополь : КРП “Издательство “Крымчупедгиз”, 2008. – 366 с.
3. *Меметов А. М.* Крымтатарский язык / А. М. Меметов, К. М. Мусаев. – Симферополь: КРП “Издательство “Крымчупедгиз”, 2003. – 288 с.
4. *Емірова А.* Мовна ситуація та мовна політика в Криму / А. Емірова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6. – С. 121–126.
5. Задоволення освітніх потреб представників національних меншин України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/zadovolennya-osvitnikh-potreb-predstavnikiv-natsionalnikh-m>.
6. *Куртсеитов Р. Д.* Развитие системы обучения на крымскотатарском и украинском языках в Автономной Республике Крым / Р. Д. Куртсеитов, Т. М. Голосова, Э. Э. Абибуллаева, Л. Б. Нафеева, А. М. Яева, Л. С. Османов. – Симферополь : “Оригинал–М”, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2012

Прийнята до друку 23.06.2012

**THE EDUCATION INSTITUTION INFLUENCE ON THE LANGUAGE
SOCIALIZATION PROCESS OF PRE-SCHOOL AND SCHOOL AGE
CHILDREN (THE CRIMEA TATARS AND NATIONAL MINORITY) IN
CONDITIONS OF MODERN CRIMEA**

R. Kurtseitov

*Crimean Engineering-Pedagogical University,
Marshal Zhukov Str., 27, ap.52, Simferopol, Ukraine, 95035,
kurtseitov@mail.ru*

The article focuses on the problem of language socialization of Crimea Tatar children and of national minorities children of pre-school and school age in the system of education of the Autonomous Republic of the Crimea, the education institution influence on the language continuity of ethnic groups.

Key words: language socialization, language continuity, the Crimea Tatar language, the native language, ethnic minority.

**ВЛИЯНИЕ УЧРЕЖДЕНИЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ
НА ПРОЦЕСС ЯЗЫКОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО И ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
(КРЫМСКИХ ТАТАР И НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ)
В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КРЫМА**

Р. Д. Куртсеітов

*Крымский инженерно-педагогический университет,
ул. Маршала Жукова, дом. 27, кв. 52, г. Симферополь, Украина, 95035,
kurtseitov@mail.ru*

В статье рассматривается проблема языковой социализации детей крымских татар и национальных меньшинств дошкольного и школьного возраста в системе образования Автономной Республики Крым, влияние института образования на языковую преемственность поколений.

Ключевые слова: языковая социализация, языковая преемственность, крымско-татарский язык, родной язык, этнические меньшинства.